

2. Антоний (Блум А. Б.). Православное свидетельство в инославном мире // Церковь и время. – Лондон, 14 июля 1998 г.
3. Антоний (Блум), митрополит Сурожский // Церковь и время. – 1998. – № 3. – С. 44-62.
4. Добренков В. И. Неофрейдизм в поисках "истины" (иллюзия и заблуждения Эриха Фромма).
5. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу // Человек и его ценности. – М., 1988. – С. 56-62.
6. Фромм Э. Вы будете как боги. – М., 2014. – С. 203-406.
7. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе. – М., 2005.
8. Фромм Э. Человек волк или овца? (URL: <http://avtonom.org/old/lib/theory/fromm/man.html?q=lib/theory/fromm/man.html>).
9. Erich Fromm. The Anatomy of Human Destructiveness. – Holt Paperbacks, 1992.

3.6 Іван Павло II про логіку діалогу між Католицькою Церквою та ісламом (Сергій Присухін)

Стаття С. Присухіна «Іван Павло II про логіку діалогу між Католицькою Церквою та ісламом» присвячена філософсько-богословським напрацюванням Папи Римського Івана Павла II щодо аналізу змістовних характеристик поняття «діалог між католицизмом і ісламом», а також логіки його здійснення в непростому й суперечливому сьогоденні.

Ключові слова: діалог, міжрелігійний діалог, діалог між католицизмом і ісламом, діалог і прощення, діалог і свобода совісті, братерський діалог.

The article of Sergiy Prysukhin «John Paul II about the logic of the dialogue between the Catholic Church and Islam» is devoted to philosophical and theological developments of Pope John Paul II in relation to the analysis of substantial characteristics of the concept «dialogue between Catholicism and Islam», and the logic of its implementation in a complex and contradictory present.

Keywords: dialogue, interfaith dialogue, the dialogue between Catholicism and Islam, dialogue and forgiveness, dialogue and freedom of conscience and brotherly dialogue.

Актуальність проблеми. Непростий, а почасти суперечливий діалог між католицизмом та ісламом в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. щонайбільше загострив дискусії щодо бажаного і необхідного в цьому процесі. Загострення суперечок відбулося через активізацію діяльності

проісламських екстремістських організацій, які стали на шлях відкритих терористичних акцій щодо Західної цивілізації (прикладом чого слугують терористичні акти проісламського гатунку в Парижі (листопад 2015 р.), спровоковане насильство щодо жінок у Кельні (грудень, 2015 р.) та ін.. Відсутність логіки взаємопорозуміння, розцарювання проісламського екстремізму породжують інтелектуальний скепсис, зневіру в ефективний діалог з проісламськими організаціями, унеможливають якщо не уникнення соціокультурних конфліктів, то, принаймі, зменшення їх гостроти.

Постала соціокультурна проблема зумовила необхідність подальшої розробки дискурсу поняття «діалог між католицизмом і ісламом» як представниками філософсько-релігієзнавчої науки, так і представниками Магістеріуму Католицької Церкви, чий досвід дає підстави говорити про те, що віднайти адекватні форми діалогу між католицизмом і ісламом складно, але можливо. Сторонам діалогу потрібно використовувати здобутки соціально-етичного вчення Церкви в питаннях організації всіх напрямів міжрелігійного спілкування (зокрема, й діалогу між католицизмом та ісламом), у тому числі й філософсько-богословські напрацювання Івана Павла II.

Постановка проблеми і стан дослідження. Аналіз змістовних характеристик поняття «діалог між католицизмом і ісламом» ґрунтується на рішеннях Другого Ватиканського собору – конституції «*Lumen gentium*» («Світло народів», 21.11.1964 р.), декларації «*Nostra aetate*» («В наші часи», 28.10.1965 р.), а також на працях Івана Павла II, серед яких особливе місце посідає книга «Переступити поріг надії» (1995 р.), на окремих виступах Понтифіка під час його численних паломницьких подорожей, зокрема, у Марокко (1985 р.), Боснію і Герцеговину (1997 р.), Казахстан (2001 р.) та ін. Прикладом досліджень сучасного стану діалогу між християнством та ісламом у світі та в Україні можуть слугувати напрацювання співробітників Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та членів Української Асоціації релігієзнавців (Арістової А., Л. Маєвської, М. Бабія, М. Бутиріної, Д. Шестопаляця та ін.)¹.

Мета статті. На основі аналізу праць Магістеріуму Католицької Церкви та насамперед Папи Римського Івана Павла II дослідити філософсько-богословське (неотомістське) тлумачення змістовних характеристик поняття «діалог між католицизмом та ісламом» і на цій основі прослідкувати логіку його здійснення в непростих, а почасти драматичних обставинах сьогодення.

¹ Серед вагомих напрацювань слід відзначити: Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії і прогнози. Колективна монографія / Відповідальний редактор доктор філософських наук Арістова А. В. // Українське релігієзнавство. – К., 2011. – ґ 57. – 201 с.; Іслам в його проблемах і трансформаціях. Збірник наукових праць. За науковою редакцією докторів філософських наук А. Арістової та А. Колодного // Українське релігієзнавство. – К., 2010. – Спецвипуск 2010-1. – 179 с.

Основні результати дослідження. Відомо, що упродовж тривалого часу Католицька Церква, як і християнство загалом, перебувала у відвертій опозиції до ісламського віровчення². Якісні зміни у ставленні католицизму до ісламу розпочалися з настанов Другого Ватиканського собору, закріплених у Декларації про ставлення Церкви до нехристиянських релігій – «*Nostra aetate*». У пункті 3 декларації («Про ісламську релігію») було зазначено, що Католицька Церква «цінує також мусулман, що почитають Бога живого і існуючого, милостивого і всемогутнього, творця неба і землі, який промовляв до людей, якого навіть таємними постановами прагнуть з цілої душі повисуватися, як повинувавсь Аврам, на якого мусульманська віра радо покликається ... І хоча протягом століть між християнами і мусульманами постало багато непорозумінь і ворожнеч, Священний Собор закликає всіх, щоб – забувши минуле – заправлялися щиро до взаємного розуміння, спільно берегли й плекали для всіх людей соціальну справедливість, моральні блага та мир і свободу»³. В догматичній конституції про Церкву «*Lumen gentium*» учасники Собору підтвердили можливість отримати спасіння не тільки вірними, але і нехристиянами – мусульманами. В підпункті «До нехристиян» було зазначено: «Програма спасіння охоплює і тих, що визнають Творця, а між ними найперші ж мусулмани, що, визначаючи віру Авраама, разом з нами почитають одного Бога милостивого, що судитиме людей в останню днину»⁴.

Свого часу у складі Секретаріату з питань контактів з нехристиянськими релігіями (з 1988 р. – Папська рада з діалогу з нехристиянськими релігіями) Папа Павло VI заснував окрему Комісію по релігійним відносинам з мусульманським віровченням, що мала на меті розвивати конструктивний діалог між католиками і мусульманами. А пізніше розпочали свою діяльність чимала кількість прорелігійних організацій, скерованих на створення багаторівневого діалогу між представниками католицького віровчення та ісламу. Міжрелігійний діалог конкретизували міжнародні зустрічі між християнською Церквою і мусульманами в Тунісі (Марокко, вересень 1974 р.), міжнародний ісламо-християнський семінар в Тріполі (лютий 1986 р.), конференція в Шамбезі (1976 р.) тощо.

² Християни несправедливо критикували послідовників ісламу за «молодість» і «незрілість» їх віровчення в порівнянні з апробованим часом християнством. Християнські богослови критично ставилися до особи Мухамеда та його статусу пророка на землі. Гострій критиці піддавалась також позиція мусульман, згідно з якою Коран вважають текстом Святого Письма подібно до того, як Біблія є текстом Святого Письма для християн. Незрідка окремі християни грішили розповсюдженням вигадок про аморальність поведінки мусульман. Зі свого боку, мусульмани почасти спотворювали зміст Святого Письма, Біблії, хибно тлумачили триєдинство Бога, вчення про самопожертву Ісуса Христа, вчення про Марію Богородицю і святих, необхідність дотримання релігійних таїнств та християнської літургії (Католическая энциклопедия. Т. II. И–Л. – М., 2005. – С. 529-530).

³ Декларація про відносини Церкви до не-християнських релігій «В наші часи – *Nostra aetate*» / Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С. 307.

⁴ Догматична Конституція про церкву «Світло народів – *Lumen gentium*» // Там само. – С. 96.

Справжній прорив в організації католицько-ісламського діалогу зробив Папа Іван Павло II. В 1985 р. на запрошення короля Хусейна II Іван Павло II відвідав Марокко, де вперше виступив перед 80-тисячним зібранням мусульманської молоді зі своїм словом ушлявлення Бога, в якого вірують і католики і мусульмани. На думку Понтифіка, «Віра Авраамова» дає багато позитивного як християнам, так і мусульманам, тому що вони живуть в одному світі, позначеному як знаками надії, так і знаками страждання. Головною у виступі Івана Павла II стала тема розвитку духовної культури, цінностей (які йдуть від Бога і від яких «залежить розквіт нашої особистості, нашої сім'ї і нашого суспільства, так само і міжнародного співтовариства»), що їх потребує світ, і першою такою цінністю стає віра в Бога.

Іван Павло II підтвердив прагнення Магістеріуму Католицької Церкви виступити гарантом співпраці між віруючими різних релігійних конфесій і водночас зазначив необхідність організації правдивого діалогу між християнами і мусульманами: «Взаємна повага і діалог мають відбуватися в усіх сферах, особливо що стосується засадничих прав і свобод, зокрема й свободи віросповідання. Вони сприяють миру і злагоді між народами. Вони допомагають вирішити спільні проблеми сьогоднішніх чоловіків і жінок, особливо молодих» (1-5)⁵. Під час зустрічей з представниками мусульманської громади в Сараєво⁶ Папа говорив про те, що «прийшов час відновити щирий братерський діалог, час прощати і бути прощеними. Прийшов час подолати ненависть і помсту... Бог є милосердним: це підтверджують усі віруючі і також поділяють і мусульмани. Саме тому, що Бог милосердний і хоче милосердя, кожний має підкорятися логіці любові, щоб досягти істинної мети взаємного прощення» (2)⁷.

Папа Іван Павло II започаткував традицію проведення богословських конференцій разом із представниками мусульманського віровчення.

⁵ John Paul II. Apostolic journey to Togo, Ivory Coast, Cameroon, Central African Republic, Zaire, Kenya and Morocco. Address of His Holiness John Paul II to young Muslims. Morocco, Monday, 19 August 1985 [Електронний ресурс].- Електрон. дан. Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1985/august/documents/hf_jp-ii_spe_19850819_giovani-stadio-casablanca_en.html, вільний. Назва з екрану. – Мова англ.

⁶ В цей же день, 13 квітня 1997 р., св. Іван Павло II зустрічався і з представниками православної та іудейської громад. Тема діалогу була провідною і під час цих зустрічей. Водночас Папа зустрівся з представниками єпископату Боснії і Герцоговини, перед якими поставив завдання відновлювати після спалаху насильства не лише християнську громаду, а й саме громадянське суспільство. На його думку, метод діалогу має бути покладений в основу відносин як з православними та іншими християнами, так і з послідовниками ісламу. «Це сприятиме створенню мирного співіснування у взаємній повазі прав кожної людини і кожного народу» (6) // John Paul II. Apostolic journey of His Holiness John Paul II to Sarajevo (April 12-13, 1997). Address of His Holiness John Paul II at the meeting with bishops of Bosnia-Herzegovina. Sarajevo, Sunday, 13 April 1997 [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/travels/documents/hf_jp-ii_spe_13041997_bishops_en.html, вільний. Назва з екрану. – Мова англ.

⁷ John Paul II. Apostolic journey of His Holiness John Paul II to Sarajevo (April 12-13, 1997). Address of the Holy Father at the meeting with the representatives of the Islamic community 13 April 1997 1985 [електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/travels/documents/hf_jp-ii_spe_13041997_islamic-community_en.html, вільний. Назва з екрану. – Мова англ.

Прикладом слугують конференції в Бейруті (1980 р.), в Загребі (1981 р.), в Коломбо (1982 р.), в Палермо (1983 р.), в Єрусалимі (1984 р.) та ін. Велике значення в організації католицько-ісламського діалогу відіграв Папський інститут арабських та ісламських досліджень, який у 1986 р. став співорганізатором в Ассізі міжнародної зустрічі представників 60 релігійних напрямів, у тому числі християн і мусульман, кульмінацією цієї зустрічі стала спільна молитва за мир у всьому світі. Іван Павло II одним із перших очільників Католицької Церкви відвідав Велику мечеть Дамаску Омейяд (Сирія, 06.05.2001 р.), тому що «саме в мечетях і церквах мусульманська і християнська громади формують свою релігійну ідентичність» (3)⁸. Ця подія підтвердила рішучість Магістеріуму Церкви продовжувати міжрелігійний діалог, який відбувається особливо ефективно там, де є багатовіковий досвід співжиття мусульман і християн, незважаючи на окремі моменти негативного. Понтифік наголосив на важливості спільного дослідження християнами і мусульманами філософських і теологічних питань, що приведе не лише до кращого взаєморозуміння в теорії, а й «до партнерства на благо всієї людської сім'ї» на практиці. «Як члени однієї людської сім'ї ми маємо обов'язок піклуватися про спільне благо, справедливість і солідарність. Міжрелігійний діалог приведе до багатьох форм співробітництва, особливо в піклуванні про бідних і немічних. Це означатиме, що наша віра в Бога є справжньою» (4)⁹.

Розмірковуючи про невідкладні завдання соціальної та моральної трансформації України під час візиту в Київ (24.06.2001 р.), Папа нагадав присутнім про злочини, заподіяні політичними силами проти мусульманської громади в Україні. «Думаю, зокрема, про татар, вивезених з Криму в азійські республіки Радянського Союзу, які тепер бажають повернутися на землю їхнього походження. Дозвольте мені з цього приводу висловити побажання, щоб через відкритий і тривалий чесний діалог можна було знайти відповідні розв'язки, завжди зберігаючи атмосферу щирої толерантності та активної співпраці задля спільного добра»¹⁰. В справі захисту життя людини та її особистої гідності християни і мусульмани України мають відігравати особливу роль, тому що «разом вони можуть дати ясне свідчення першості духу перед матеріальними потребами, на які людина має право. Разом вони можуть свідчити,

⁸ Meeting with the Muslim leaders Omayyad Great Mosque, Damascus Address of the Holy Father. Sunday, 6 May 2001 [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2001/documents/hf_jp-ii_spe_20010506_omayyadi_en.html, вільний. Назва з екрану. – Мова англ.

⁹ Там само.

¹⁰ Перед Вами тепер невідкладне завдання соціальної та моральної перебудови країни (зустріч з представниками Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій в Національній філармонії, Київ, 24 червня 2001 р.) [Текст] // Прочанин миру та надії: Книга-альбом [Текст]. – К.: МБФ «Східно-Європейський екуменічний культурно-просвітницький центр», 2004.

що бачення світу, яке ґрунтується на Бозі, є гарантією також і невід'ємної цінності людини»¹¹.

Особливим випробуванням для католицько-ісламського діалогу стали трагічні події в США 11 вересня 2001 р. Під час візиту в Казахстан (22-25 вересня 2001 р.) Папа Іван Павло II підтвердив, що сучасна Католицька Церква з повагою ставиться до правдивого ісламу, «до ісламу, який молиться, який опікується нужденними. Згадуючи помилки минулого, в тому числі і недавнього, всі віруючі мають об'єднати свої зусилля для того, щоб підтвердити, що Бог ніколи не стане заручником людських амбіцій. Ненависть, фанатизм і тероризм зневажають ім'я Бога і спотворюють істинний образ людини» (5)^{12, 13}. Водночас у праці «Переступити поріг надії» Іван Павло II звертав увагу, що в християнсько-ісламському діалозі не бракує конкретних труднощів: «У країнах, де до влади приходять фундаменталістські рухи, права людини і принципи релігійної свободи бувають проінтерпретовані, на жаль, досить однобічно. Релігійна свобода розуміється як свобода «накидання» справжньої релігії усім громадянам. Становище християн у таких країнах незрідка буває просто драматичне. Фундаменталістичні позиції такого ґатунку надто затруднюють взаємні контакти. Однак, незважаючи на це, з боку церкви відкритість на співпрацю і діалог залишаються незмінними»¹⁴.

Згодом Папа Бенедикт XVI у промові до представників мусульманських спільнот (20.08.2005 р.) вітав мусульманську молодь, посилаючись на свого попередника, що започаткував і активно провадив діалог із мусульманами. Бенедикт XVI закликав докласти всіх зусиль для продовження діалогу (мирного і спокійного співжиття) між християнами і мусульманами. Розмірковуючи над страшними наслідками сучасного тероризму, Бенедикт XVI зазначив, що тероризм, «хай яким є його походження, означає неправильний вибір, що зневажає священне право на життя та підважує фундамент будь-якого цивілізованого співжиття. Якщо ми спільними зусиллями зуміємо вирвати із сердець почуття ненависті, якщо зуміємо протидіяти будь-якій формі непошани і насилля, то зупинимо хвилю жорстокого фанатизму, що ставить під загрозу життя багатьох людей, перешкоджаючи прогресові миру в світі... Ми маємо

¹¹ Перед Вами тепер невідкладне завдання соціальної та моральної перебудови країни (зустріч з представниками Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій в Національній філармонії, Київ, 24 червня 2001 р.) [Текст] // Прочанин миру та надії: Книга-альбом [Текст]. – К.: МБФ «Східно-Європейський екуменічний культурно-просвітницький центр», 2004.

¹² John Paul II. Pastoral visit in Kazakhstan. Meeting with representatives of the world of culture. Address of John Paul II. Auditorium of the Congress Hall Astana, 24 September 2001 [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2001/september/documents/hf_jp-ii_spe_20010924_kazakhstan-astana-culture_en.html, вільний. Назва з екрану. – Мова англ.

¹³ Докладніше про позицію представників ісламу щодо діалогу дивись статтю О. В. Журавського «Исламо-христианский диалог» (рос.) // Католическая энциклопедия. Т. II. – С. 529-535 // (Хоча на нашу думку, діалог все ж таки християно-ісламський, позаяк християни загалом і Католицька Церква зокрема є провідною стороною цього діалогу).

¹⁴ Переступити поріг надії. Іван Павло II відповідає на питання Вітторіо Мессорі / Пер. з польськ. Надії Попач. – К.: Кайрос, Львів: Свічадо, 1995. – С. 83-84.

підтвердити цінність взаємної пошани, солідарності та миру. Життя кожної людини є святим як для християн, так і для мусульман. Маємо велике поле для діяльності, де повинні почуватися об'єднаними в служінні основним моральним цінностям. Гідність особи і захист її прав, які з визнання цієї гідності випливають, мусять бути метою кожного соціального проекту і кожного зусилля, що служить їх реалізації. Ми, християни і мусульмани, маємо разом приймати численні виклики нашого часу. У нас немає місця для апатії і бездіяльності, а ще менше для пристрастей та сектантства. Не можемо впасти в страх чи песимізм. Маємо радше плекати оптимізм і надію. Релігійний та культурний діалог між християнами і мусульманами неможна зводити до рішення на певний час. Він справді є життєвою необхідністю, від якої значною мірою залежить наше майбутнє»¹⁵.

В іншому документі – Післясинодальному апостольському повчанні «*Verbum domini*» («Слово Господнє», 30.09.2010 р.) в підрозділі «Діалог між християнами і мусульманами» Бенедикт XVI зазначав, що Католицька Церква з повагою ставиться до мусульман, які визнають існування єдиного Бога, «покликаються на Авраама і поклоняються Богові насамперед через молитву, милостиню і піст... Продовжуючи важливу справу преподобного Івана Павла II, бажаю, щоб довірливі відносини, налагоджені за багато віків між мусульманами і християнами, тривали і розвивалися в дусі щирого і шанобливого діалогу. У цьому діалозі Синод закликав до глибших роздумів про пошану до життя як фундаментальну цінність, про невід'ємні права чоловіка і жінки та їх однакову гідність. Беручи до уваги відмінність між соціально-політичним порядком і порядком релігійним, релігії повинні робити свій внесок задля спільного добра. Синод просить єпископські конференції там, де це доречно і корисно, сприяти зустрічам взаємопізнання між християнами і мусульманами, щоб розвивати цінності, яких потребує суспільство для мирного і позитивного співіснування»¹⁶. Досвід діалогу між католицизмом і нехристиянськими релігіями покликаний дати відповідь на питання про те, як можна позитивно утвердити цінність одного релігійного віровчення через цінності іншого та гармонізувати свідомість віруючої особи так, щоби вона, будучи відданою своїй вірі та традиціям, визнавала і поважала інші релігії.

Шлях міжрелігійного діалогу потребує відповідних і навчання, і освіти, а також досліджень на рівні академічної науки, тому що в складній сфері релігійного життя для здійснення діалогу необхідні «глибокі знання християнства та інших релігій поряд із власною твердою вірою, а також духовною і особистою зрілістю»¹⁷.

¹⁵ Венедикт XVI (Рацінгер Йосиф). Божа революція / Пер. з італ. о. Климентія Василя Стасіва, ЧСВВ. – Жовква: Місіонер, 2009. – С. 87-88.

¹⁶ Венедикт XVI. Післясинодальне апостольське повчання «*Verbum Domini*» Святішого Отця Венедикта XVI єпископам, духовенству, богопосвяченим особам та вірним мирянам про слово Господнє в житті та місії Церкви. – Львів: Свічадо, 2011. – С. 169-170.

¹⁷ Там само. – С. 187.

Висновок. В якості узагальнюючого висновку можна запропонувати слова Івана Павла II, озвучені ним в Апостольському посланні «*Vita consecrata*» («Присвячене Богу життя», 25.03.1996 р.), згідно з якими оскільки міжрелігійний діалог є частиною євангелізаційної місії Церкви, то й церковні інституції, «які присвячують Богові життя» не можуть відсторонитися від участі у цій справі. Першою формою євангелізації щодо «наших братів і сестер інших релігій» має бути свідчення про життя в бідності, послусі і цнотливості, сповнених братньою любов'ю до всіх. В той же час свобода духу присвяченого Богові життя буде сприяти «діалогу життя», в якому уособлено ключову модель місії і провіді Євангелії Христової. У такий спосіб можливо не лише пізнавати один одного, але й знаходити відповідні форми діалога – «діалога діяльного», який торує шлях для глибшого взаєморозуміння з представниками інших релігій¹⁸.

¹⁸ Иоанн Павел II. Апостольское обращение Святого Отца Иоанна Павла II *Vita consecrata*, обнародованное после Синода епископов, к епископам, духовенству, монашеским орденам и конгрегациям, обществам апостольской жизни, секулярным институтам и всем верным о посвященной Богу жизни и ее миссии в Церкви и мире. – М.: Издательство францисканцев, 1998. – С. 185-186.